

Çuvaş Türkçesinde İkili Biçimler

Dual Forms in Chuvash Turkish

Feyzi ERSOY*

ÖZET

Çuvaş Türkçesinde bazı kelimelerin ak/akı “işte”, siv/sivı “soğuk”, vat/vatı “yaşlı”, vıy/vıyı “oyun” gibi ikili kullanımları mevcuttur. Aralarında herhangi bir anlam farklılığı bulunmayan bu ikili biçimler, Çuvaşça için hazırlanan sözlüklerde her iki şeklin de madde başında gösterilmesi suretiyle yazılmaktadır. İsim türünden kelimelerde karşımıza çıkan bu şekillerde son seste *ı/ı* ünlüsünün bulunması ilgi çekicidir. Çalışmamızda, Çuvaşça kelimelerin son sesinde yer alan bu *ı/ı*’lerin enklitik olabileceği sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Çuvaşça, ikili biçimler, enklitik

ABSTRACT

Some words such as ak/akı “here is”, siv/sivı “cold”, vat/vatı “old”, vıy/vıyı “game” have dual forms in Chuvash Turkish. These pairs do not have any difference in meaning and each of the forms is represented as a main entry in Chuvash dictionaries. It is interesting that these words belonging to noun category have a final *ı/ı*. In the present study, it is found that these final *ı/ı* in Chuvash words can be enclitic.

KEY WORDS

Chuvash, dual forms, enclitic

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Çuvaşça için hazırlanan sözlüklerin madde başlarında bazı kelimelerin yazımında dikkatleri çeken bir husus vardır. İki şekilde yazılan kelimeler, madde başında bazı sözlüklerde, *ak* (*akī*) “işte”, *vat* (*vatī*) “yaşlı” örneklerinde olduğu gibi ikinci şeklin parantez içine alınması suretiyle; bazı sözlüklerde ise *ak*, *akī* veya *vat*, *vatī* örneklerindeki gibi kelimeler arasına virgül konularak gösterilir¹. Çuvaşçada bu tarz ikili biçimlerin sayısı hiç de az değildir. Hâl böyle olmakla birlikte gerek Çuvaşça için yazılan gramer kitaplarında gerekse ilgili çeşitli makalelerde konu üzerinde çok fazla durulmadığı görülmüştür.

Konuya ilk temas edenlerden biri M. Ya. Sirotkina’dır. 1961 baskılı Çuvaşça-Rusça sözlüğün² redaktörlüğünü yapan Sirotkina, meseleye eserin sonunda “ünlü düşmesi” bahsinde değinmiş ve şu örnekleri sıralamıştır (1961: 603): *alī > al*, *kītūšī > kītūš*, *šurī > šur*, *šurī suhal > šur suhal*, *sarī > sar*, *sarī šūš > sar šūš*. Sirotkina’nın konuyu ele aldığı başlıktan da anlaşılacağı üzere kendisinin bu tarz örnekleri ünlü düşmesi şeklinde yorumladığı açıktır. Sirotkina, bu düşmenin sebebi üzerinde herhangi bir yorum yapmamıştır. Yazarın konu üzerinde ayrıntıya gitmeyişinin sebebi, herhâlde çalışmanın bir sözlük olmasından kaynaklanmaktadır.

Çuvaş Türkçesindeki bu ikili biçimlerle ilgili Çuvaşça için yazılan gramer kitaplarında da bir açıklama yapılmamıştır. Konuya ilişkin belki en geniş bilgilere Sosayeva’nın, “Halhi Çıvaş Çilhinçi Varyantlı Sımahsem” adlı makalesinde yer verilmiştir. Bununla birlikte Sosayeva’nın çalışmasında temel olarak daha başka konulardan bahsedilmiştir. Makalesinde, bizim burada ele aldığımız yapıları *varyantlı simahsem* “varyantlı sözler” şeklinde isimlendiren Sosayeva, bu şekillerin aynı kökten çıktığını belirterek bunların ya bir ünlü düşmesiyle ya da ünlü türemesiyle görüldüklerini ifade etmiştir (Sosayeva 1991: 96, 110). Genellikle uzun şekillerin kök olarak alındığını söyleyen Sosayeva (1991: 101), bu tür kelimelerin sözlükte ayrı maddelerde yazılması gereğinden bahsetmiştir (Sosayeva 1991: 110). Sosayeva’nın çalışması daha çok meseleyi tasvir mahiyetindedir.

Ülkemizde yayımlanan bazı çalışmalarda da meseleye dolaylı olarak değinilmiştir. Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı eserinin “ünlü türemesi” bahsinde konumuzla ilgili bazı örnekleri ele almış ve son sesteki ünlüleri “hece sonunda ünlü türemesi” şeklinde

¹ Sirotkina ve Skvortsov, parantezli kullanımı tercih etmiştir. Yegorov ve Fedotov ise ikinci şekli virgülle ayırarak vermişlerdir. Aşmarin’de kelimelerin yazımında bu açıdan bir tutarlılık yoktur. Aşmarin, bazen madde başında virgülle ikinci şekli ayırmış (15: 276; 17: 371), çoğu zaman ise açıklama bölümünde ikinci şekle göndermelerde bulunmuştur.

² Çuvaşsko-Russkiy Slovar’, Moskova 1961.

izah etmiştir. Tekin burada *pur, purî* “tebeşir”, *var, varî* “merkez, orta”, *viş, vişşî* “üç”, *vut, vutî* “odun”, *vun, vunî* “on” gibi Çuvaşçadan örnekler de vermiştir. Tekin, ünlü türemesini ise kapalı hecelerdeki uzun ünlülere bağlamıştır (Tekin 1995: 155-157).

Yılmaz, *Çuvaşçada Eklenmede Oluşan Ses Değişmeleri* başlıklı çalışmasında “sıfırla nöbetleşme” başlığı altında *vat/vatî* “yaşlı”, *sar/sarî* “sarı”, *şut/şutî* “aydınlık”, *tur/turî* “Tanrı”, *yıt/yıtî* “köpek”, *tıvat/tıvatî* “dört”, *şiç/şiççi* “yedi”, *vun/vunî* “on” vb. örnekler yer vermiştir. Yılmaz, burada yönelme-yükleme hâli eki ile teklik 2. ve 3. şahıs iyelik eklerinden önce, sıfat tamlamalarında, sıfatları isimleştiren *-i* eki öncesinde, orta hece durumunda ve sayı isimlerinde sıfırla nöbetleşmenin söz konusu olduğundan bahsetmiştir (Yılmaz 1997: 127-129). Yılmaz, ayrıca “ünsüz ikizleşmesi” başlığı altında, iki heceli olup da ikinci hecesi *i/î* taşıyan kelimelerde; iyelik, ilgi ve yönelme-yükleme hâli ekleri öncesi ünsüz ikizleşmesi görüldüğünü belirtmiştir (Yılmaz 1997: 134). Yılmaz, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji* başlıklı çalışmasında ise yalnızca sayılardaki uzun-kısa kullanımlara dikkat çekmiş ve sayılardan örnekler vermiştir (Yılmaz 2002: 53).

Araştırmacılarca “ünlü düşmesi”, “ünlü türemesi”, “sıfırla nöbetleşme” ve “varyantlı sözler” gibi başlıklar altında ele alınan Çuvaşçadaki ikili biçimleri tespit amacıyla bu lehçe için yazılmış belli başlı sözlükler tarafımızdan taranmıştır. Bu tarama sonucunda toplam 84 kelime tespit edilmiş ve kelimeler aşağıdaki tabloda topluca gösterilmiştir. Tabloda, kelimenin taramış olduğumuz sözlüklerde ikili biçimde yer alıp almadığı, yer almışsa hangi sözlükte kaçınıcı sayfada geçtiği, sözlükte ne şekilde yazıldığı³ ve kelimenin türü gibi bilgilere yer verilmiştir. Tablodaki “-“ işareti, ilgili sözlükte kelimenin bulunmadığını ya da bulunsu bile ikili biçimde yazılmadığını göstermektedir.

³ Kelimenin sözlükte geçtiği sayfa numaralarının yanındaki *ku* ve *uk* kısaltmaları, bahsi geçen sözlükte madde başlarında kelimenin kısa şeklinin mi yoksa uzun şeklinin mi önce yazıldığını göstermektedir (ku: kısa-uzun; uk: uzun-kısa).

	Kısa Biçim	Uzun Biçim	Anlamı	Kelime türü	Aşmarin 1928- 1950	Sirotkina 1961	Yegorov 1964	Skvortsov 1982	Fedotov 1996
1	ak	akī II	işte	edat	1-91	25 uk	-	28 uk	I-30 ku
2	al	alī, allī	elli	sıfat	1-105	27 uk	24 uk	30 uk	I-34 uk
3	vak I	vakī	oyuk, delik, II. ince, küçük, sığ	sıfat	5-158	57 ku	45 ku I ve II	63 ku	I-96 ku
4	var	varī	merkez, orta	isim	5-166	58 ku	47 ku	64 ku	-
5	vat	vatī	yaşlı	sıfat	5-184	60 uk	-	65 uk	I-102 uk
6	vīy	vīyī	oyun	isim	5-292	61 uk	-	67 uk	-
7	vīt	vītī	küçük, ufak	sıfat	5-380	73 uk	-	78 uk	-
8	viş	vişī	üç	sıfat	5-248	-	-	81 uk	-
9	vun	vunī	on	sıfat	5-266	79 uk	57 uk	84 uk	-
10	vuş	vuşī	işte, orada	edat	-	-	-	-	I-132 ku
11	vut	vutī	odun	isim	5-277	80 uk	57 uk	85 uk	I-134 uk
12	viş	vişī	aç	sıfat	5-217	83 uk	-	88 uk	-
13	ik	ikī, ikkī	iki	sıfat	3-89	104 uk	67 uk	109 uk	I-162 uk
14	yīt/yıt	yītī, yıtī	köpek	isim	4-299	127 uk	-	132 uk	I-187 uk
15	yīp	yīpī	iğne, çuvaldız	isim	-	-	-	-	I-196 ku
16	yün	yünī	ucuz, adi, bayağı	sıfat	5-29	126 uk	-	130 uk	I-204 ku
17	yüş I	yüşī	batak, bataklık	isim	-	126 uk	-	131 uk	-
18	yüş II	yüşī	acı, ekşi	sıfat	-	126 uk	-	131 uk	-
19	kar	karī	kalem, oyma kalemi	isim	-	-	-	144 ku	-
20	kas	kasī I	sokak, cadde	isim	-	140 uk	92 ku	149 uk	-
21	kīviş	kīvişī I	hasetçi	sıfat	7-232	157 uk	-	167 uk	-
22	kīr	kīrī I- II	kalın, şişman, semiz	sıfat	-	160 uk	-	171 uk	I-277 ku
23	kil I	kilī	ev	isim	-	165 uk	-	175 ku	-
24	kil	kilī II	havan, döveç	isim	-	165 uk	-	176 uk	-
25	līnk	līnkī	dolu, doldurulmuş	sıfat	-	-	-	211 uk	-
26	mīn	mīnī	büyük	sıfat	8-312	229 uk	130 ku	234 uk	-

27	nık	nıki	sağlam, dinç	sıfat	9-52	-	-	254 uk	-
28	nür	nürü	nem, rutubet	isim	-	248 uk	140 ku	260 uk	-
29	nür	nürü	güzellik, letafet	isim	-	-	-	-	I-373 ku
30	piş	pişi	uyluk, kalça	isim	-	274 uk	-	292 uk	-
31	pur	purü	tebeşir, kireç sütü	isim	-	-	165 ku	314 uk	I-444 ku
32	pus	pusü	kuyu	isim	-	293 uk	-	316 uk	-
33	puş	puşü II	boş	sıfat	-	298 uk	-	321 uk	I-457 uk
34	sak	sakü	ranza, tahta, yataklık	isim	-	-	175 ku	-	II-5 ku
35	sar	sarı I- II	sarı	sıfat	11-61	315 uk	179 uk	346 uk	II-15 ku
36	sas	sası	ses	isim	11-76	316 uk	179 uk	347 uk	II-17 ku
37	sır	sırı I-II	boya, renk	isim	11-269	-	-	353 uk	II-28 ku
38	sih	sihü I	açgözlü, cimri II	sıfat	11-287	322 uk	185 uk	355 uk	II-34 ku
39	sih	sihü II	nişan, işaretleme I	isim	-	322 uk	-	355 uk	II-35 ku
40	siv	sivü	soğuk, serin	sıfat	11-126	-	-	363 uk	II-47 uk
41	suyeş	suyeşü	yalancı	sıfat	11-161	336 uk	192 uk	379 uk	-
42	suhaş	suhaşü	çiftçi	sıfat	-	-	-	386 uk	-
43	sıv	sıvü	sağ, sağlam, sıhhatli	sıfat	11-104	342 uk	-	388 uk	II-73 ku
44	sih	sihü	koruma, muhafaza	isim	11-123	343 uk	201 ku	391 uk	II-77 ku
45	şav I	şavü	işte	edat	12-8	344 uk	201 uk	392 ku	-
46	şak I	şakü	bu	sıfat	-	346 ku	202 ku	395 ku	II-81 ku
47	şan	şanı	kol, yen	isim	12-37	-	-	-	II-84 ku
48	şar	şarı	asker, ordu	isim	-	-	-	-	II-86 ku
49	şil	şilü	pınar, kaynak (kovan=ÇRS)	isim	-	351 uk	-	401 uk	II-92 ku
50	şimat	şimatü	keçe çizme	isim	-	-	-	402 uk	-
51	şit	şitü	sık, yoğun	sıfat	-	-	-	405 uk	-
52	şem	şemü	melodi, ahenk, motif	isim	-	355 uk	-	-	II-100 ku
53	şin	şinü	yeni	sıfat	13-72	358 uk	-	411 uk	II-109 ku
54	şir	şirü	halka, yüzük, bilezik	isim	-	359 uk	-	412 uk	II-112 ku

55	şil	şilī	hiddet, öfke, gazap	isim	12-153	362 uk	-	-	II-117 ku
56	şiç	şiçī	yedi	sıfat	12-190	365 uk	215 uk	420 uk	II-125 ku
57	şur	şurī	yarım	sıfat	12-267	370 uk	220 uk	426 ku	II-140 ku
58	şüp	şüpī	çöp	isim	12-297	372 uk	223 uk	430 uk	II-148 ku
59	tar	tarī	barut	isim	-	-	-	-	II-175 ku
60	tıvat	tıvatī	dört	sıfat	14-241	395 uk	-	451 uk	II-184 ku
61	tıv	tıvī	düğüm, kavşak	isim	-	-	-	-	II-210 ku
62	tır	tırī	nakiş, resim, desen	isim	-	421 uk	-	-	II-219 ku
63	til	tilī	tilki	isim	14-35	-	-	-	II-229 ku
64	tip	tipī	kuru	sıfat	-	429 uk	-	483 uk	-
65	tir	tirī	deri ?	isim	-	-	-	-	II-234 ku
66	tor	torī, turī	Tanrı, II doru (ÇRS)	isim	-	442 uk	-	496 uk	II-252 uk
67	tut	tutī	Tat ?	isim	-	-	-	-	II-256 ku
68	tır	tırī	arpa, buğday	isim	-	450 uk	-	-	II-268 ku
69	tin	tinī	şahit, tanık	isim	-	-	268 uk	-	-
70	uy	uyī	tarla, kır	isim	-	-	-	-	II-269 ku
71	unk	unkī	halka	isim	3-246	-	-	-	II-281 uk
72	us	usī	fayda	isim	3-295	-	-	-	II-290 uk
73	huş	huşī	alacak, çadır, otağ	isim	-	-	-	-	II-375 ku
74	hit	hitī	katı, sert	sıfat	-	519 uk	316 uk	574 uk	-
75	çih	çihī	tavuk	isim	15-276 ku	531 uk	321 uk	586 uk	II-406 ku
76	çip	çipī	kuş yavrusu	isim	15-284	536 uk	323 uk	590 uk	II-412 ku
77	çir	çirī	canlı, diri	sıfat	-	537 uk	-	591 uk	II-414 ku
78	şur	şurī	beyaz	sıfat	17-226	568 uk	339 uk	622 uk	II-462 ku
79	şuh	şuhī	çevik, canlı	sıfat	17-254	570 uk	-	-	II-463 ku
80	şiv, şiv	şivī	su	isim	-	-	-	-	II-465 ku
81	ır	ırī	iyi	sıfat	-	574 uk	-	629 uk	-
82	it	itī	tek sayı, tek sayılı	isim	-	575 uk	-	630 ku	-
83	yur	yurī	şarkı, türkü	İsim	-	584 uk	-	642 uk	II-490 ku
84	yut	yutī	yabancı, el	isim	-	Gönderme e u > k	352 ku	-	II-495 ku

Yukarıdaki veriler ışığında Çuvaşçadaki ikili biçimlerle ilgili şunları söylemek mümkündür:

1. Tespit ettiğimiz toplam kelime sayısı 84'tür. Bu 84 kelime içinde fiil bulunmamaktadır. Toplam kelime sayısının 34'ü sıfat, 47'si isim, 3'ü ise edattır. Kelimelerin türlerine göre yüzdeler oranları şu şekildedir:

isim	47	% 55.95
sıfat	34	% 40.47
edat	3	% 3.57
fiil	-	-
toplam sayı	84	

2. Bir sözlükte ikili biçimde gösterilen bir kelime, başka bir sözlükte bu şekilde geçmeyebilmektedir. Taradığımız beş sözlükte de ikili yazılan kelime sayısı 14'tür. Ancak Yegorov ve Fedotov'un sözlüklerinin etimoloji sözlükleri oluşu ve Aşmarin'in sözlüğünde de farklı bir metot izlenmiş olması toplam sayıya göre oranın düşük çıkmasında etkili olmaktadır. Etimoloji sözlüklerinde bütün kelimelere yer verilmemesi ve Aşmarin'in de bkz. şeklinde göndermeler yapması sonuca tesir etmektedir. Sirotkina ve Skvortsov'daki ortak ikili biçim sayısı ise 51'dir.

3. En çok ikili biçime Skvortsov'un sözlüğünde rastlanmıştır. Sözlüklerde madde başlarında ikili biçimlerin genellikle önce uzun, sonra ise kısa şekillerinin yazıldığı görülmüştür. Sadece Fedotov'da durum tersi olmuştur. Sözlüklerde kaçar tane ikili biçime rastlandığı ve bunların kısa şekillerinin mi yoksa uzun şekillerinin mi sözlükte önce yazıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda, yazım şeklinde fazla tercih edilen şeklin yüzdesi de verilmiştir.

SÖZLÜK	İkili yazılan kelime sayısı	Yazım şekli: <i>vat, vatī</i> veya <i>vat (vatī)</i> (ku)	Yazım şekli: <i>vati, vat</i> veya <i>vati (vat)</i> (uk)
Aşmarin	40	2 ku	-
Sirotkina	57	5 ku	52 uk (% 91.22)
Yegorov	26	9 ku	17 uk (% 65.38)
Skvortsov	61	7 ku	54 uk (% 88.52)
Fedotov	54	45 ku (% 83.33)	9 uk

4. Kelimelerin büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmektedir.⁴

5. Kısa biçimlerin çoğunun tek heceli olması dikkat çekicidir. Toplam sayının 79'u tek heceli, 5'i ise iki heceli örneklerdir.

6. Uzun şekillerin kısa şekillerden farkı, hepsinin de sonunda *i/ī* ünlüsünün yer alışdır.

7. İkili biçimler tablosuna belki *ep/epī* “ben” ve *es/esī* “sen” şahıs zamiri örnekleri de ilave edilebilirdi. Ancak araştırmacılara göre bu zamirlerde farklı kökler tasarlandığı ve baştaki *e*'ler ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürüldüğü⁵ için bu iki örnek değerlendirme dışında tutulmuştur.

Uzun ve kısa şekillerin cümle içinde hangisinin kullanılacağı hususunda bir netlik yoktur. Sosayeva, kelime cümle içinde vurgulanmak istenirse uzun şeklin kullanıldığını belirtir (Sosayeva 1991: 111). Ona göre kısa biçimler konuşma dilinde, uzunlar

⁴ Kelimeler arasında geçen *niki* “sağlam, dinç” Rına Tas'a göre Moğolcadan alıntıdır (Rına Tas 1975: 202-205).

⁵ Emre'ye göre Çuvaşça “başlamal (initial)” *e*'yi saklamıştır (1940: 12). Poppe, bu *e*'leri “particle” olarak görmüştür (1965: 194). Levitskaya, Clark ve Yılmaz da onunla aynı görüştedirler (Levitskaya 1976: 29; Clark 1998: 439; Yılmaz 2002: 30). Kotwicz, Çuvaşçadan örnekler vermiş ve *e*'nin güçlendirme fonksiyonundan bahsetmiştir (TGS II 1999: 372). Kocasavaş, Çuvaşçada birinci ve ikinci şahıslardaki *e*'leri türeme olarak değerlendirmiştir (TGS II 1999: 375). Zamirlerin belirtmeye ve vurguya ihtiyaç duyan kelimelerden olması, Çuvaşçadaki bu şekillerin gerçekten de vurgudan kaynaklanmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

ise edebî dilde kullanılmaktadır (Sosayeva 1991: 103). Aynı cümle içinde hem kısa hem de uzun şekil zaman zaman kullanılabilir. Sosayeva, bununla ilgili şu örneği vermiştir: *Vil vutī pītessīn tin vut turtarma vīrmana kayat*. “O, odun bitince odun çekmek için ormana gider.”

İkili biçimlerin kısa ve uzun şekilleri arasında bir anlam farklılığı bulunmamaktadır. Hazırlamış olduğumuz tabloda yer alan örneklerden birkaçının cümle içinde kullanımlarını görebilmek amacıyla *ak/akī*, *şav/şavī*, *vat/vatī*, *vun/vunī*, *yün/yünī*, *sīv/sīvī*, *şak/şakī*, *şur/şurī*, *tivat/tivatī*, *çih/çihī* çiftleri için metinlerden taradığımız bazı cümleler aşağıda sıralanmıştır. Kısa ve uzun şekiller arasında bir anlam farkı bulunmadığı bu cümlelerde de görülmektedir:

***ak/akī* “işte”**

Akī man vīlta kīšt huskalsa ilçī. (ÇS-5 2000; 84)

“İşte benim olta biraz hareket etti.”

Ma apla tīvatın, ak şapla tumalla. (ÇVK; s. 108)

“Niye öyle yapıyorsun, işte böyle yapmalı.”

***şav/şavī* “bu”**

Alī vişī şul şip ta şay pīrle purīnsa irternī huşşin şav starike tem pulnī. (6-7/2000: 276)

“Tam elli üç yıl birlikte yaşadıktan sonra bu ihtiyara bir şey oldu.”

şavī huşıra Sarī vīrannī ta hīrne kursan şunattisene hul huşşinelle puştarsa çiknī. (ÇAH; s. 126)

“Bu arada Sarı uyanmış ve kızımı görünce kanatlarımı koltuk altına toplayıp sokmuş.”

***vat/vatī* “yaşlı, ihtiyar”**

Suhallī ta - vat şın mar, turatlī ta - yiviş mar, hutaşlı ta - kīlmīş mar. (Kaçaka).

Sakalı var ihtiyar değil, budağı var ağaç değil, kesesi var dilenci değil! (Keçi)

Yalti vatī ūinsem kalanī tīrih, ūav külīsen ūıvī imlī imīū. (Hū; s. 19)

“Köydeki yaşlı insanların söylediğine göre, bu göllerin suyu şifalıymış.”

vun/vunī “on”

Olegīn avlanma vīhīt ūitnī, kaçça tuhma manīn vīhīt ūitmen, vun sakkīr ta tultarayman-ha epī. (KÇ; s. 83)

“Oleg’in evlenme zamanı geldi. Benim kocaya gitme vaktim gelmedi. On sekizi dolduramadım daha ben.”

Untanpa vunī ūula yahīn irtnī ĩntī. (HT; s. 48)

“O zamandan beri yaklaşık on yıl geçti.”

yūn/yūnī “ucuz”

īūtan tupsa kiltīr vara vīl yūn hakpa īūleken ūımsene? (Hū; s. 367)

“O ucuz ücretle çalışan insanları nereden bulup geldiniz?”

yūnī te avan (Skvortsov: 130) “ucuz ve güzel”

sīv/sīvī “soğuk”

Epī ĩna hīlhana çikmerīm, sīvī ūıv īūes kilet tese kile vīūterīm. (A.Talvir, Pīva ūulī ūınçe, Çıvaū literauri’nden; s. 43)

“Ben onu dinlemedim, soğuk su içmek istiyorum, diye eve gönderdim.”

Sīv sīra ye ūil ūıvī - vīsençen ırri ūuk tenī. (Petr Osipov, Elkey Tavraūı, Çıvaū literauri’nden; s. 71)

“Soğuk bira ya da kaynak suyu, onlardan iyisi yok demişler.”

ūak/ūakī “bu”

Parohod Saratova ikī talīka yahīn kayrī. ūak huūıra virīs hīrarīmī Alyuūa hīy ıvīlīpe pīrleh apat ūiterçī, bilet tīrīūlekensençen pītarsa hīvarçī. (HY; s. 14)

“Parohod Saratova yaklaşık iki günlüğüne gitti. Bu arada Rus karısı, Alyuū’a kendi oğluyla birlikte yemek yedirdi. Bilet kontrol edenlerden onu gizledi.”

Virmanta pulsa irtni šakī hīrušī iš Savantere pitī kulyantarčī. (KŞ; s. 181)
“Ormanda olup biten bu korkunç iş, Savanter’i çok üzdü.”

šur/šurī “yarım”

šur sehet huşşınçe yur samay šurī. (ÇS 4, 1997: 86)

“Yarım saat içinde kar bayağı yağdı.”

İki million šurī “iki buçuk milyon”, *tīvatī metr šurī* “dört buçuk metre”, *pīr šuhrīm šurī* “bir buçuk kilometre”

tīvat/tīvatī “dört”

Iran pirīn annen šuralnī kunī. Vīl vītīr tīvatī šul tultarat’. (ÇS-5 2000: 117)

“Yarın annemin doğum günü. O otuz altı yaşımı dolduruyor.”

Pasarta pīīmpe te viš-tīvat šm kīna. (Veniamin Pogil’dyakov), Tamık, Çıvaş literauri’nden; s. 154)

“Pazarda topu topu üç dört kişi var sadece.”

čīh/čīhī “tavuk”

Višī pin čīh purīnat’ kunta. Purte šīmarta tīvaššī. (VUT; s. 206)

“Üç bin tavuk yaşıyor burada. Hepsi de yumurtluyor.”

Epi šīmarta tivīp, - tenī čīhī. (ÇS-5 2000: 150)

“Yumurta yapıyorum, demiş tavuk.”

SONUÇ:

Tabloda yer alan 84 kelimenin 17’si Ana Türkçede uzun ünlüdür.⁶ Eğer Te-kin’in söylediği gibi bu tarz kelimelerde bir ünlü türemesi varsa ve bu türeme, kapalı

⁶ Tablomuzdaki 4, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 31, 33, 35, 48, 49, 56, 77, 80, 88 ve 89. örnekler Ana Türkçede uzun ünlüdür.

hecelerdeki uzun ünlülere bağlı ise (Tekin 1995: 155-157) geriye kalan 67 kelimedeki durum izaha muhtaçtır.

Çuvaşçadaki ikili biçimlerde görülen, uzun şekillerin kısa şekillere *ĩ/ĩ* ünlüsünün eklenmesiyle oluşması, ilginçtir. Genel Türkçedeki *a* sesinin Çuvaşçada *ĩ*; *e* sesinin de *ĩ* olabildiği bilinmektedir.⁷ Bu noktadan bakınca Genel Türkçede görülen *yak-yaka*, *kat-kata*, *yal-yele*, *sıp-sıpa*, *buğur-buğra*, *beg-bike*, *uç-uca*, *tün-tüne* tarzı ikili kullanımların Çuvaşçadaki ikili şekillere benzerliği dikkat çekicidir.

Ahmet Bican Ercilasun *-La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi* başlıklı çalışmasında önce pekiştirme enklitiklerinin özelliklerini sıralamış⁸, sonra da *yak-yaka*, *kat-kata*, *yal-yele*, *sıp-sıpa* örneklerini vererek burada *+A* enklitiği olabileceğini düşünmüştür. Ercilasun aynı makalede ayrıca *-I* enklitiğinden de bahsetmiştir (Ercilasun 2008: 52).⁹

Biz de ele aldığımız Çuvaşça örneklerdeki *ĩ/ĩ*lerin, Ercilasun'un *+A* enklitiği olarak düşündüğü ekle aynı fonksiyonda bir ek olabileceği kanaatindeyiz. Bizi bu düşünceye iten sebepler şunlardır:

⁷ Bkz. Ceylan 1997: 154-163.

⁸ Ercilasun'a göre pekiştirme enklitiklerinin on bir özelliği vardır: 1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türden kelimededen sonra gelebilir. 2. İşlevleri tek bir kelimeyle sınırlı değildir. Kelime gruplarını ve cümleyi kapsayabilir. 3. Ek sırası gözetmezler, eklerden önce de sonra da gelebilirler. 4. Üst üste gelebilirler. 5. *+ÇA*, *+I* eşitlik ekleriyle ve *l*, *n*, *η*, *m* pekiştiricileriyle sık sık bir araya gelebilir. 6. Birbirlerinin yerine kullanılabilirler. 7. Dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildirler. 8. Gramerleşmede rol oynarlar. Ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelime yapabilirler. 9. "pekiştirme" yanında "rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman" gibi nüansları kazanabilirler. 10. Vurgusuzdurlar. 11. Kullanılmadıkları zaman anlamdaki küçük farklılık dışında "ağırlayıcıdan" genellikle bir şey eksilmez (Ercilasun 2008: 43-51).

⁹ *-I* enklitiğine ilginç bir örneği de Cemal Kurnaz'ın "Bana Seni Gerek Seni" başlıklı makalesinde bulmaktayız. Kurnaz, Yunus Emre'nin "bana seni gerek seni" mısralarında geçen *seni*'deki *-i* ekinin "senden başkası değil, illa sen, sadece sen" gibi anlamlar ifade ettiğini ve anlamı pekiştirdiğini söyler. Benzer ifadelerin Yesevî'de "Minge sin ok kirek sin" şeklinde geçtiğini belirten Kurnaz, eğer Yunus Emre, Yesevî'ye nazire söylemişse *seni*'deki eki *ok* kuvvetlendirme ekinin karşılığında kullanmıştır, diye düşünmüştür. Kurnaz'a göre buradaki ek, akuzatif eki değil zamirlere gelen pekiştirme ekidir (Kurnaz 2009: 159).

1. Çuvaşça kısa ve uzun şekilde yazılabilen kelimeler arasında anlam farkı bulunmamaktadır. Bu yüzden pek çok sözlük kelimenin iki biçimini de aynı madde başına yazmaktadır.

2. *ï/ĩ*'ler isim ve sıfat türünden kelimelere gelebilmektedir. Ele aldığımız kelimelerin isim dışında kalanlarının sıfat olması ilginçtir. Çünkü sıfatlar pekiştirmeye müsait kelime türleridir.

3. Genel Türkçe kelimelerdeki enklitik olarak düşünülen *a/e*'nin ses denkliği açısından Çuvaşçada *ï/ĩ* şeklinde olabilmesi normal bir sonuçtur.

Yukarıdaki maddeler Ercilasun tarafından sıralanan pekiştirme enklitiklerinin özelliklerinden 1. ve 11. maddelere uymaktadır. Bu maddeler; pekiştirme enklitiklerinin kelime türü ayırt etmeme ve kullanıldıkları zaman “ağırlayıcı”dan çoğunlukla bir şey eksiltmeme özellikleridir (Ercilasun 2008: 44, 51).

Sonuç olarak, Çuvaşça bazı kelimelerin sonuna gelerek onların hece sayısını arttıran *ï/ĩ*lerin, yukarıda sıraladığımız sebeplerden dolayı birer enklitik görünümü verdiklerini söyleyebiliriz. ©

KAYNAKLAR:

- AŞMARİN, N. İ. , *Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı, 1994, 17 c.
- CEYLAN, Emine (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- CLARK, Larry (1998), "Chuvash", *The Turkic Languages*, London and New York, s. 434-452.
- EMRE, Ahmet Cevat (1940), "Şahıs Zamirleri Üzerine Karşılaştırmalı bir Araştırma", *TDAY Belleten*, Seri: II, Sayı: 3-4, Mayıs 1940, Ankara 1940, s. 12-29.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), "La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi", *Dil Araştırmaları*, s. 2, Bahar.
- FEDOTOV, M. R. (1996), *Etimoloğiceskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı, 2 c.
- KURNAZ, Cemal (2009), "Bana Seni Gerek Seni", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, Erzurum.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1976), *İstoriçeskaya Morfologiya Çuvaşskogo Yazıka*, Moskova.
- POPPE, Nicholas (1965), *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden.
- RİNA-TAS, A. (1975), "The Altaic Theory and the History of a Middle Mongolian Loan word in Chuvash", *Researches in Altaic Languages*, s. 201-211.
- SİROTKİNA, M.Ya. (1961), *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, Moskova 1961.
- SKVORTSOV, M. İ. , *Çıvaşla- Virisla Slovar'*, Şupaşkar, 1982.
- SOSAYEVA, A. A. (1991), "Halhi Çıvaş Çılhinçi Variantli Simahsem", *Tıvan Çılhe İkçılhelih Taphırınçe*, Şupaşkar.
- TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Kültür Bakanlığı-Simurg Yay. Ankara.
- TGS: *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II* (TGS II 1999), TDK Yay., Ankara.
- YEGOROV, V. G. (1964), *Etimoloğiceskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı.
- YILMAZ, Emine (1997), "Çuvaşçada Eklenmede Oluşan Ses Değişmeleri", *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, s. 123-139.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Örneklerin Alındığı Eser Kısaltmaları:

6-7/ 2000: *Çıvaş Çilhi*, 6-7, Şupaşkar 2000 (V. İ. Dimitriyev, V. A. Yegorova).

A.Talvir, Pıva şulı şınçe, Çıvaş literaturi

ÇAŞ : Çuvaş Alp Hiköyeleri, TDK Yayınları, Ankara 2009 (Feyzi Ersoy)

ÇS 4: *Çıvaş Simahı 4*, Şupaşkar 1997.

ÇS-5 2000: *Çıvaş Simahı 5*, Şupaşkar 2000.

ÇVK: Çi Vırım Kun, Şupaşkar 1985 (Denis Gordeyev)

Hş: Hura şikır, Şupaşkar 1996. (Mikulayı, Pilek)

HT: Hırlı Tyulpan, Şupaşkar 2007 (Georgiy Krasnov)

HY: Hunavsır Yıvış, Şupaşkar 1979 (Leonid Mayaksem)

KÇ: Kivak Çarşav, Şupaşkar, 1987 (Vissariyon Siniçkin)

Kş: Kivak şımren, Şupaşkar 1998 (Yuhma Mişsi)

Petr Osipov, Elkey Tavraşı, Çıvaş literauri'nden

Veniamin Pogil'dyakov, Tamik, Çıvaş literauri'nden

VUT: Vanyuşpa Unın Tusisem, işta Esı İltın Kayık?, Şupaşkar 1981 (Grigoriy Luç)